

QORAQALPOG`ISTONNING SHAHAR VA TUMAN MARKAZLARINI KO`KALAMZORLASHTIRISH VA HIMOYA DARAXTZORLARI BARPO ETISH HOLATI

¹N.B.Kamalova, ²S.M.Urazbaeva

¹Qoraqalpog`iston qishloq xo`jaligi va agrotexnologiyalar instituti o`qituvchisi

²Qoraqalpog`iston qishloq xo`jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

Qoraqalpog`istondagi shaharlarning ekologik muammolari ko`p jihatdan ko`kalamzorlashtirish zarurati bilan bog`liq bo`lib, ushbu sharoitda amalga oshirishning bir qator qiyinchiliklari mavjud. Qoraqalpog`iston hududida manzarali bog`dorchilik uchun introduktsiya qilingan daraxt-buta turlaridan ilk marta 1880-1900 yillarda foydalanilgan. Dastlab To`rtko`l tumanida, keyinchalik, 1938 yildan boshlab Nukus shahrida obodonlashtirish yanada rivojlandi. Qoraqalpog`istonning 1960 yilgacha daraxt va buta ekish joylarini o`rganish shuni ko`rsatadiki, ko`kalamzorlashtirishda 25 turdagi daraxt va butalar mavjud. Hozirgi vaqtda Nukus shahrida 57 turdan iborat daraxt va butalar ekilgan. Orol dengiziga yaqinroq joylashgan boshqa yirik aholi punktlarida ham ko`kalamzorlashtirish ishlari yaxshi rivojlanmagan [1, 2].

2018-2020 yillarda Qoraqalpog`iston sharoitida o`tkazilgan kuzatuv natijalariga ko`ra yashil maydonlar quyidagi guruhlariga ajratilgan:

1) yaxshi, 2) qoniqarli, 3) qoniqarsiz.

Yaxshi rivojlangan daraxtzorlar Amudaryoning ikkinchi pasttekisligida tarqalgan. Shaharning sharqiy qismida daraxtlarning xolati yaxshi. Ushbu daraxtlar

orasida quriyotgan yoki butunlay qurigan daraxtlar deyarli yo‘q. Bu bilan taqqoslaganda g‘arbiy qismi, ayniqsa shahar markazi, taxminan 1 metr pastroq. Bu erdagi tuproq siqilgan, er osti suvlari tuproq yuzasiga yaqinroq. Bu erdagi ko‘chatlar qoniqarsiz holatda, ayniqsa madaniyat va istirohat bog‘ida va To‘rtkul guzori ko‘chasigacha bo‘lgan terak va shumtol daraxtlari. E‘tibor bering, kichrayib borayotgan va qoniqarli holatda bo‘lgan daraxtlar navbatma-navbat joylashadi. Buning sababi 1939-1940 yillarda maxsus qurilgan yirik sug‘orish kanallari tuproqning eng yaqin qismlarini sho‘rlanishi va bunday kanallarning qirg‘oqlari bo‘ylab daraxtlar yaxshi o‘sishi bilan izohlanadi.

Nukus shahrining ba‘zi yashil maydonlarining qoniqarsiz holati Orolbo‘yi mintaqasida atrof-muhitning umumiy yomonlashuvi natijasidir. Cho‘llanish va qurg‘oqchilik jarayonlari Qoraqalpog‘istonning shahar va yashil zonalari holatida aks etdi. Sug‘oriladigan ekin maydonlarining sezilarli darajada ko‘payishi va shaharlarda meliorativ holatning oshishi natijasida yuqori darajada sho‘rlangan va er osti suvlari sathi ko‘tarilgan. Ko‘chalar, istirohat bog‘lari va maydonlaridagi ko‘chatlardagi ko‘p sonli daraxt va butalari qurishiga olib keldi. O‘simliklarning nobud bo‘lishidan tashqari, er osti suvlarining ko‘tarilishi turar-joy mahallalari va binolarga jiddiy zarar etkazdi. Shu sababli, shaharlar va tuman markazlarini er osti suv toshqinidan qutqarish uchun drenaj tarmoqlarini yotqizish uchun maxsus tashkilot tuzilgan. Nukus shahrida eng ko‘p vertikal drenaj quduqlari yotqizildi. Dustlik kanaliga er osti suvlarini yuboradigan 50 drenaj qudug‘i mavjud. Xo‘jayli tumanida 37 ta, Taxiatoshda 35 ta va To‘rtko‘lda 14 ta quduq mavjud, bundan tashqari 17 km gorizontaal drenaj mavjud.

Drenaj tizimining mavjudligiga qaramay, bahorda shahar sharoitida er osti suvlari sathini bir metrdan pastga tushirish mumkin emas. Shunday qilib, Taxiatosh tumanida may oyida er osti suvlari darajasi tuproq yuzasidan atigi 0,5 metr. Xuddi shunday holat respublikaning 7 tumanida ham kuzatilmoqda.

2018-2019 yillarda Nukus shahrining plantatsiyalarini tekshirish binolar va mahallalarning baʼzi jabhalarini obodonlashtirish boʻyicha ishlar hali ham muvaffaqiyatli boʻlib, taqlid va taqsimlashga loyiq, masalan, aeroport maydonini obodonlashtirish, bu erda 2 gektar maydonda turli xil daraxt va butalar ekilgani, obodonlashtirishning yaxshi namunasi sifatida koʻrib chiqilishi kerakligini koʻrsatdi [4,6].

Hozirgi kunda Nukus shahrining parklarida va koʻchalarida ekilgan daraxtlar va butalarning navlari ekzotik oʻsimliklar afzal koʻrilgan koʻkalamzorlashtirishning eski kontsepsiyasini aks ettiradi. Endi antropogen choʻllanishning koʻpayishi munosabati bilan uni qayta koʻrib chiqish kerak, chunki koʻplab ekzotiklar iqlim qurishi va tuproq shoʻrlanishiga bardosh bera olmaydi. Shuning uchun, park va maydonlarda, asosan, yovvoyi oʻsadigan turlardan plantatsiyalar yaratishga asta-sekin oʻtish kerak. Tuproq qattiq shoʻr boʻlsa, ingichkabargli jiyda, sharq jiydasi, qora tol, oq tol, majnuntol, toʻrangʻil va yulgʻun (Chimboy, Qoʻngʻirot Taxtakoʻpir, Kegeyli tumanlarida) daraxt va butalarini ekish tavsiya etiladi [3].

Shaharlarimizning yashil joylari tuzilishi boʻyicha tabiiy oʻsimlik jamoalariga oʻxshash boʻlishi kerak. Shu bilan birga, shahar daraxtzorlari tabiiy biotsenozlarga qanchalik murakkab va yaqinroq boʻlsa, ular shunchalik yashovchan va bardoshli boʻladi.

Ekzotik turlari orasida sharq jiydasi va turkman jiydasi kabi tabiiy koʻpayadigan turlar bor. Koʻkalamzorlashtirish va oʻrmonchilikni oʻrganish shuni koʻrsatdiki, yovvoyi oʻsadigan toʻqay daraxtzorlari Nukusdagi barcha yashil maydonlarning taxminan 15-20% ni egallaydi.

1930-1940 yillarda toʻqay oʻrmonlari mavjud boʻlgan vaqtdan beri saqlanib qolgan, ularni reliktlarga ajratish mumkin. Bularga asosan Doʻstlik kanali yonida

saqlanayotgan va Nukus markazidagi madaniyat va istirohat bog'ida saqlanib qolgan eski daraxtlar kiradi (1-jadval).

1-jadval

Qoraqalpog'istonning shahar va tumanlarini ko'kalamzorlashtirishda ekilgan daraxt va butalar

№	Turlar	Shahar va hududlar				
		Nukus	To'rtko'l	Xojeyli	Qo'ng'irot	Chimboy
1.	Sharq toli	+	+	+	+	+
2.	Amudaryo toli	+	-	-	-	-
3.	Oq terak	+	+	+	+	+
4.	Baxofena teragi	+	+	+	+	+
5.	Bolle teragi	+	+	+	+	+
6.	Piramidasimon terak	+	+	+	+	+
7.	Mayda bargli qayrag'och	+	+	+	+	+
8.	Sada qayrag'och	+	+	-	-	+
9.	Manjuriya shumtol	+	+	-	-	-
10.	Pensilvan shumtoli	+	+	+	+	+
11.	Amerika shumtoli	+	+	-	-	-

12.	Oddiy shumtol	+	+	+	+	+
13.	Shumtolbargli zarang	+	+	+	+	+
14.	Go'zal kata`pa	+	+	-	-	-
15.	Yuksak aylant	+	+	-	-	-
16.	Qora smorodina	+	+	-	-	-
17.	Virginiya archasi	+	+	+	+	+
18.	Sharq biotasi	+	+	+	+	+
19.	Butali amorfa	+	+	-	+	-
20.	Tatar shilvisi	+	+	-	-	-
21.	Oddiy nastarin	+	+	-	-	-
22.	evropa bagryannigi	+	+	-	-	-
23.	Uch tikanli gledichiya	+	+	+	+	+
24.	Oq akatsiya	+	+	+	+	+
25.	Sariq do`lana	-	-	-	-	+

Ilmiy va amaliy nuqtai nazardan, antropogen ta`sir ostida qaytadan paydo bo'lgan to'qay o'rmonlari mavjud. Biz ko'kalamzorlashtirish uchun maydonlarga eksperimental ravishda ishlov berish bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Shu bilan bir vaqtda, turanga ildizlari, yulg'unlar, va chingil siyraklashtirish uchun kesilgan, va

bu ularning yangilanishi uchun shart-sharoitlar yaratadi. Natijada, oddiy ekishda Pensilvan shumtoli 5-6 yildan keyin, Bolle teragi asta-sekin to‘qay changalzorlariga aylanadi. O‘shish davrida bu joylarning chekkasida yulg‘un o‘sadi. To‘qaylarning xorijiy daraxt turlarining stendidagi bunday o‘zgarishini Nukus shahrining ko‘p kvartallarida kuzatish mumkin. Biroq, ko‘p joylarda tuproqning sho‘rlanishi tufayli shumtol va terak turlari o‘shishdan qiynaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Реимова У. “Древесно-кустарниковые растения для озеленения и лесоразведения на юге Приаралья”. Материалы Международной научной конференции “Развитие Ботанической науки в Центральной Азии и её интеграция в производство”. Ташкент, 2004. – С. 364-365.

2. Отенов Т.О. “Қорақалпоғистоннинг дарахт бута ўсимликлари, ўларни фойдаланиш ва куриқлаш шора тадбирлари” Нукус, Қорақалпоғистон. 1984. – Б. 108-132.

3. Отенов Т.О. “Влияние засоленности почвы и грунтовых вод на древесные растения в условиях юга Приаралья” Материалы международной научной конференции “Развитие Ботанической науки в Центральной Азии и её интеграция в производство”. Ташкент, 2004. – С. 356-358.

4. Отенов Т.О. “Ботанический анализ дендрофлоры Каракалпакстана и её эколого-морфологические особенности”. “Вестник КК ОАН РУз”, № 5-6, 2004. – С. 10-14.

5. Qayumov A., Boltaniyozov J.S. Dust-Holding Properties Of Wood And Shrub Species In The Conditions Of The Republic Of Karakalpakstan // The American Journal of Applied sciences. - 2020. - Т. 2. - №. 09. - P. 170-174.

6. Baltaniyazov J.S., Kamalova N.B. Environmental and decorative properties linden leaved (*Tilia cordata*) under Karakalpakstan // Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования. - 2017. - С. 820-821.